

R (06)

Rodis

JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

Els monestirs en època medieval i moderna. Novetats des de l'arqueologia

Monasteries in the medieval
and modern period.
News from archeology

CR

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

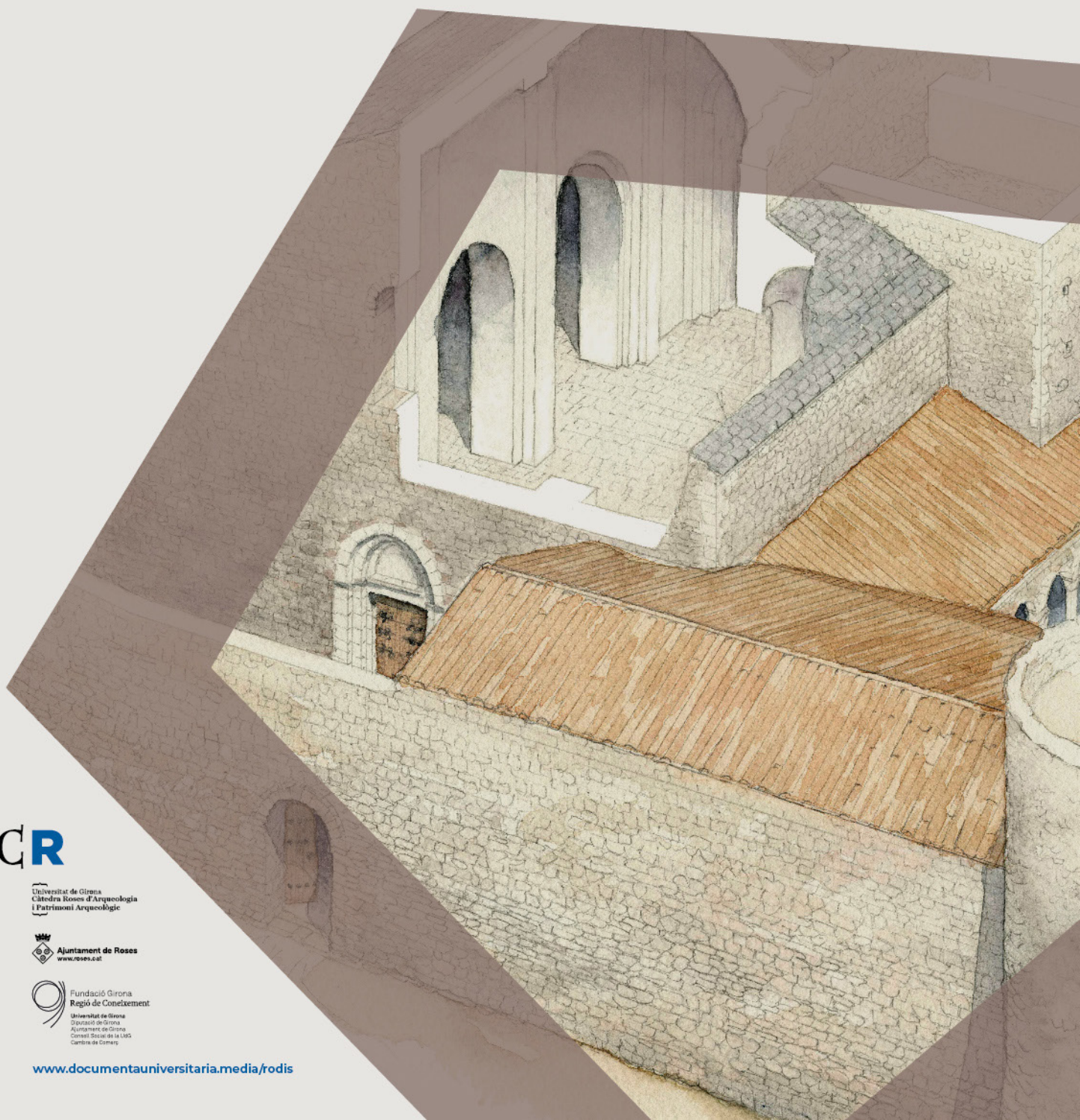

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la UAO
Cambra de Comerç

www.documentauniversitaria.media/rodís

R (06)

Rodis

JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Departament de Girona
Càtedra d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology - 06

© Material editorial i organització / [Editorial material and organization](#):
Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© Continguts i figures / [Content and figures](#); els autors / [the authors](#)

© Il·lustració de la coberta / [Cover illustration](#): Jordi Sagrera Aradilla

Equip editorial, objectius de la revista i instruccions per als autors i política editorial
/ [Editorial team, magazine objectives and instructions for authors and editorial policy](#):
www.documentauniversitaria.media/rodís

La coordinació del dossier forma part del projecte quadriennal de recerca finançat per la
Generalitat de Catalunya «Urbanisme, poblament i conflicte en època medieval i moderna.
La vila de Roses com a paradigma.»

Contacte / [Contact](#):

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic
cat.rosesarqueologia@udg.edu

Universitat de Girona
Plaça Ferrater Mora, 1
17071 Girona
Tel. 972 45 82 90

ISSN: 2604-6679

DOI: [10.33115/a/26046679/6](https://doi.org/10.33115/a/26046679/6)

ÍNDEX

Presentació
Presentation

7

DOSSIER **ELS MONESTIRS EN ÈPOCA MEDIEVAL I MODERNA.** **NOVETATS DES DE L'ARQUEOLOGIA** MONASTERIES IN THE MEDIEVAL AND MODERN PERIOD. NEWS FROM ARCHEOLOGY

Espais i estructures en els establiments monàstics de l'antiguitat tardana i la primerenca edat mitjana. Reptes d'identificació i tipificació
Spaces and Structures in Monastic Establishments of Late Antiquity and the Early Middle Ages: Challenges of Identification and Typification

11

Jordina Sales-Carbonell, Marta Sancho i Planas

El monestir de Sant Feliu de Guíxols des de la perspectiva arqueològica. Novetats i reflexions al voltant dels seus orígens
The Monastery of Sant Feliu de Guíxols from an Archaeological Perspective: New Developments and Reflections on its Origins

37

Jordi Vivo Llorca

Noves descobertes a Sant Genís de Rocafort (Martorell). Precedents i distribució del monestir medieval a la llum de la recerca arqueològica, segles IX-XV
New Discoveries at Sant Genís de Rocafort (Martorell). Precedents and Distribution of the Medieval Monastery in the Light of Archaeological Research, 9th-15th Centuries

61

Pablo Del Fresno Bernal, Josep Socorregut Domènech, Esther Travé Allepuz, Montserrat Farreny Agràs, Alfred Mauri Martí, Rosario Navarro Sáez

Claustre de Sant Salvador de Breda. Estratigrafia de l'arquitectura
The Cloister of Sant Salvador de Breda. Stratigraphy of the architecture

81

Eduard Píriz i González

Tot redescobrint Pedralbes. Apunts sobre els orígens arquitectònics i constructius del monestir de Santa Maria de Pedralbes de Barcelona
Rediscovering Pedralbes. Notes on the Architectural and Constructional Origins of the Monastery of Santa Maria de Pedralbes in Barcelona

105

Reinald González

MonBones: dieta, salut, economia i societat en contextos monàstics de Barcelona (segles XIV-XIX) des d'una perspectiva arqueològica. Primeres dades aportades per la fauna MonBones: Diet, Health, Economy and Society in Monastic Contexts in Barcelona (14th-19th centuries) from an Archaeological Perspective. First Data Provided by the Fauna	123
<hr/>	
Lluís Lloveras, Carme Rissech, Jordi Nadal, Victor Asensio, Carme Miró, Santiago Riera	
Estudi bioantropològic de les restes humanes exhumes al convent de Sant Agustí Vell (segles XIV-XVI) de Barcelona Bioanthropological study of the human remains exhumed in the Convent of Sant Agustí Vell (14th-16th centuries) in Barcelona	143
<hr/>	
Carme Rissech, Blanca Revuelta, Oscar Creo, Anna Llauredó, Montserrat Jové	
Estudio bioantropológico de los restos humanos procedentes de la unidad funeraria (UF) 221 del antiguo convento de Santa Caterina (1243-1836), Barcelona Bioanthropological Study of the Human Remains from Funerary Unit (UF) 221 of the Former Convent of Santa Caterina (1243-1836), Barcelona	171
<hr/>	
Antony Cevallos Alava, Carme Rissech Badallo, Josefa Huertas Arroyo, Lluís Lloveras Roca	
El convento de Santa Caterina. Estudio bioantropológico de una muestra de las inhumaciones del claustro gótico y la cabecera del ábside The Convent of Santa Caterina: Bioanthropological Study of a Sample of Burials from the Gothic Cloister and the Apse Chevet	217
<hr/>	
Jose Antonio Trujillo, Carme Rissech, Lluís Lloveras, Josefa Huertas	
Encrucijadas de la red hidráulica en los monasterios cistercienses del noroeste de España. La captación y el claustro regular Crossroads of the Hydraulic Network in the Cistercian Monasteries in the Northwest Spain: The Collection and the Regular Cloister	243
<hr/>	
Fernando Miguel Hernández	
La realitat material dels monestirs d'època carolíngia als comtats catalans a través de les fonts escrites. Una relectura de la documentació d'arxiu amb mirada arqueològica The Material Reality of the Carolingian Monasteries in the Catalan Counties through Written Sources. A Re-Reading of the Archive Documentation from an Archaeological Point of View	281
<hr/>	
Xavier Costa-Badia	
 VARIA	
Unes muralles medievals molt antigues: Tarragona Very Old Medieval Walls: Tarragona	305
<hr/>	
Joan Josep Menchon Bes	
La Força Vella de Girona (2). Castells i torres The Força Vella of Girona (2). Castles and Towers	337
<hr/>	
Josep Maria Nolla i Brufau	

Pages	Received date	Acceptance date
281-302	2023-02-17	2023-03-27

LA REALITAT MATERIAL DELS MONESTIRS D'ÈPOCA CAROLÍNGIA ALS COMTATS CATALANS A TRAVÉS DE LES FONTS ESCRITES UNA RELECTURA DE LA DOCUMENTACIÓ D'ARXIU AMB MIRADA ARQUEOLÒGICA

THE MATERIAL REALITY OF THE CAROLINGIAN
MONASTERIES IN THE CATALAN COUNTIES THROUGH
WRITTEN SOURCES. A RE-READING OF THE ARCHIVE
DOCUMENTATION FROM AN ARCHAEOLOGICAL POINT OF
VIEW

DOI: 10.33115/a/26046679/6_11

Xavier COSTA-BADIA

Geoparc Mundial de la UNESCO Orígens

Paraules clau

monacat, materialitat, fonts escrites, comtats catalans, món carolingi.

Keywords

monasticism, materiality, written sources, Catalan counties, Carolingian world.

Resum

Tenint en compte l'escàs coneixement arqueològic que tenim sobre els monestirs dels comtats catalans en època carolíngia, els documents d'arxiu, tot i el seu laconisme, constitueixen una font bàsica per aproximar-nos a la seva realitat material. Partint d'aquesta premissa, en el present article analitzaré totes les referències a l'estructura d'aquests cenobis i la seva materialitat que apareixen en la documentació escrita dels segles IX i X. D'aquesta manera, aportaré noves dades per reflexionar sobre com es concebia un centre monàstic en aquell període, quina era la seva topografia interna i a quin ideal monàstic responien.¹

Abstract

Considering the scant archaeological knowledge we have about the monasteries of the Catalan counties in the Carolingian era, the early medieval charters, despite their laconicism, constitute a basic source to approach their material reality. Starting from this premise, in this paper, I will analyse all the references to the structure of these monasteries and their materiality that appear in the written sources of the 9th and 10th centuries. Doing so, I will provide new data to think about the conception of monastic centres in that period, their internal topography and the monastic ideal behind them.

¹ Aquesta publicació s'inscriu dins del projecte de R+D+I VIGEOCULT (PLEC2021-00793), finançat pel MCIN/AEI/10.13039/501100011033 i per la Unió Europea NextGenerationEU/PRTR.

LA REALITAT MATERIAL DELS MONESTIRS D'ÈPOCA CAROLÍNGIA ALS COMTATS CATALANS A TRAVÉS DE LES FONTS ESCRITES UNA RELECTURA DE LA DOCUMENTACIÓ D'ARXIU AMB MIRADA ARQUEOLÒGICA

INTRODUCCIÓ

La planta d'un monestir forma part del nostre imaginari col·lectiu. Qui més qui menys podria identificar amb facilitat els seus elements bàsics: l'església, el claustre i un seguit de dependències articulades al seu entorn. Aquest model ha estat l'hegemònic durant els darrers mil anys a Occident i, per tant, tots el tenim plenament assimilats. Ara bé, els monestirs no sempre han tingut la mateixa forma, ni sempre s'han organitzat entorn a un claustre, un element arquitectònic que no es començà a teoritzar i difondre a l'interior del Regne Franc fins als segles VIII-IX (Braunfels 1975, 43-56).

En el cas dels comtats catalans, plenament integrats en l'Imperi carolingi, però en la seva perifèria més extrema, els primers indicis d'un monestir de planta claustral no es documenten fins a la reforma de Santa Maria de Ripoll que van promoure els nets de Guifré el Pelós al darrer terç del segle X (González 2018). Tot i així, no va ser fins a entrada la centúria següent que el model es va consolidar i expandir de manera generalitzada (Boto 2017). Amb anterioritat, ens trobem amb una realitat molt diferent, allunyada de la imatge actual de monestir i molt difícil de conèixer, per l'escassetat de les evidències conservades i, sobretot, dels estudis que s'hi han dedicat. De fet, a finals del segle passat, valorar la materialitat d'aquells cenobis a l'actual Catalunya conduïa inevitablement a reconèixer que pràcticament no se sabia res dels d'època tardoantiga i molt poc dels carolingis (Adell i Riu-Barrera 1999).

En aquells moments, gairebé només es disposava dels resultats de les intervencions arqueològiques realitzades als monestirs de Sant Pere de Graudescales (Padilla 1981), Sant Sebastià del Sull (Riu 1983a, 1985 i 1987), Sant Pere de Roda (Adell et al. 1997) i Sant Cugat del Vallès (Artigues et al. 1997; Blasco 1999; Riu-Barrera 2000a; Artigues 2002; 2003), així com dels treballs que llavors estaven en curs a Sant Llorenç prop Bagà (López, Caixal i Vila 2007). Totes aquestes excavacions, fetes moltes vegades en el marc de processos de restauració més amplis, havien permès identificar les seves fases més antigues, les quals coincidien a mostrar de manera més o menys clara la presència d'esglésies molt simples, almenys fins a

finals del segle x, i d'uns pocs edificis monàstics exempts al seu entorn. Per tant, com van recollir molt encertadament Joan-Albert Adell i Eduard Riu-Barrera (1999, 184-185), només es podia afirmar amb unes mínimes garanties la manca d'un model homogeni, la inexistència d'un ordenament claustral ben articulat i l'escassa monumentalitat dels conjunts.

Al llarg de les dues últimes dècades, tant a Catalunya com al conjunt de la península Ibèrica, s'ha avançat considerablement en el coneixement de la materialitat dels cenobis anteriors a la conquesta musulmana. Per una banda, des de finals dels anys noranta del segle xx, s'ha treballat de manera constant per fixar, a través de les regles monàstiques i d'altres textos d'època tardoantiga, el prototip de monestir d'aquell període i quins espais podien o havien de tenir (Maciel 1998; Martínez 1998; Bango 1999; Martínez 2007). Per altra banda, sobretot a escala internacional, es comença a comptar amb un corpus notable de cenobis tardoantics excavats, cosa que permet conèixer els seus trets més característics (Moreno 2011, 296-393; Sales i Buenacasa 2018). Gràcies a tot això, malgrat que encara queda molta feina a fer, s'han pogut identificar nous jaciments que podrien ser antics centres de vida monàstica, tals com els Altimiris (Sancho i Alegría 2017; Sancho 2021), alhora que s'han reinterpretat, des d'aquesta perspectiva, altres conjunts arqueològics que eren coneguts des d'antic, com el del Bovalar (Sales 2014).

Pel que respecta als monestirs d'època carolíngia, en canvi, pràcticament no s'han incorporat nous elements de reflexió i, en conseqüència, el coneixement que tenim de la seva estructura, arquitectura i organització topogràfica ha variat molt poc els darrers temps. Això no vol dir que, els últims anys, cap monestir dels segles ix i x no hagi estat intervingut arqueològicament. Al contrari, bona part dels cenobis benedictins que trobem a Catalunya es van fundar en aquella cronologia i molts han estat estudiats des d'un punt de vista arqueològic, ja sigui de manera més o menys intensiva. En són bons exemples alguns dels que es presenten en aquest mateix volum, tals com Sant Esteve de Banyoles o Sant Feliu de Guíxols. Ara bé, el fet que els conjunts monàstics d'època carolíngia fossin construccions de relativa poca entitat, sumat al fet que sovint es bastiren sobre seu imponents fàbriques romàniques posteriors, així com altres estructures més modernes, fa que només detectem murs aïllats d'aquella fase o, com a molt, alguna estructura de difícil interpretació a nivell funcional.

Tot això ens porta a un fet paradoxal. Malgrat que, per a època tardoantiga, les fonts escrites —per la seva naturalesa normativa o literària— gairebé no ens permeten saber el nom de cap monestir concret, cada cop tenim més dades per poder reflexionar sobre la seva materialitat. Per contra, quan entrem en època carolíngia, la multiplicació de les fonts d'arxiu, majoritàriament transaccions econòmiques, fa que puguem documentar i reconstruir la història de fins a 144 cenobis diferents, la majoria dels quals poden ser localitzats geogràficament sense dificultat (Costa 2019, 199-353). Tanmateix, per les raons adduïdes anteriorment, decauen les dades arqueològiques, cosa que dificulta saber com eren materialment aquells centres de vida comunitària, quina era la seva topografia interna, com s'organitzaven espacialment i quines dependències tenien.

Per corregir aquesta situació i equiparar els comtats catalans a altres territoris peninsulars, on la materialitat dels monestirs altmedievals ha rebut més atenció (Bango 2007; Moreno 2011; López 2016; Martínez 2017), hem d'esperar que l'arqueologia centri de nou la seva atenció en aquests conjunts arquitectònics i reprengui el seu estudi sistemàtic. Especialment, cal que explori aquells centres més efímers i aparentment irrellevants, ja que seran els que mantindran més inalterades les seves formes originals i permetran estudiar-les en extensió. Mentrestant, però, podem seguir l'exemple dels estudiosos del monacat tardoantic i aproximar-nos a la seva topografia a través de les fonts escrites, sobretot ara que tenim editada tota la documentació anterior a l'any mil referent als comtats catalans (Abadal 1926-1950; 1955a; Ordeig 1999; Sobrequés, Riera, Rovira 2003; Ponsich 2006; Baiges, Puig 2019; Ordeig 2020). Aquest, precisament, és l'objectiu que pretenc abastar amb el present article.

FONTS I METODOLOGIA

La majoria dels treballs centrats en la topografia dels monestirs preclaustrals a partir de fonts escrites, àmpliament citats en el punt anterior, ho han fet a través de regles monàstiques i obres de caràcter literari, ja que són les que ofereixen més dades al respecte. A més, des dels primers estudis de Wolfgang Braunfels (1975) sobre el tema, s'ha considerat que hi ha una relació directa entre l'ideal monàstic dels monjos i el programa arquitectònic amb què erigiren els seus cenobis.

En el cas dels comtats catalans d'època carolíngia, però, no disposem de cap regla ni de cap tractat específic que ens permeti inquirir sobre la seva idiosincràsia particular. Tots els monestirs, *de iure*, seguien les directrius de sant Benet i els altres textos regulars que hi circulaven, com mostra un *codex regularum* que es copià a la zona del Pirineu al segle ix (Millares 1999, ms. 63, 59-60), eren tots exògens i molt anteriors. Per contra, tenim 1.868 documents d'arxiu generats o referents als monestirs altmedievals d'aquests territoris, un volum de documentació sorprenentment elevat per a un espai tan petit i una cronologia tan reculada. En conseqüència, qualsevol aproximació a la materialitat d'aquests cenobis a través de les fonts escrites ha de passar inevitablement per l'estudi d'aquests diplomes, els quals inclouen sobretot transaccions econòmiques, com donacions, compravendes i permutes, però també privilegis, dotaties d'esglésies, inventaris de sagristia, actes d'elecció abacial i un llarg etcètera.

Tenint en compte els meus objectius, treure partit d'aquests documents no és fàcil. Certament, són una font molt més propera a la realitat quotidiana dels monestirs que no pas les regles i les obres literàries. Ara bé, per norma general, són extremament lacònics i parcs en detalls, sobretot pel que respecta a la materialitat dels centres de vida monàstica. Hem de tenir present que, majoritàriament, són documents de gestió amb uns objectius molt determinats i amb molt poc espai per a la creació literària o la inclusió d'informacions més o menys anecdòtiques. En qualsevol cas, malgrat que no permetin assolir el detall suficient per reconstruir

l'estructura de cap monestir concret, crec que poden aportar algunes dades d'interès, especialment si s'espigolen les poques referències qui hi pugui haver i s'estudien de manera conjunta.

Així doncs, a les pàgines següents em proposo recollir i sintetitzar tota la informació sobre la forma i la composició topogràfica dels monestirs altmedievals que contenen les fonts d'arxiu conservades per a l'època carolíngia als comtats catalans. Tot això, amb l'objectiu de treballar conjuntament les dades i definir un model teòric que ens permeti fer-nos una idea més precisa de com es concebia un centre monàstic en aquell període, així com dotar-nos de nous elements de reflexió a l'hora d'interpretar els possibles vestigis d'antics cenobis que l'arqueologia pugui anar traient a la llum. Per acabar, contrastaré la imatge resultant amb el model ideal de monestir d'època carolíngia que ens mostra el conegudíssim plànol de Sankt Gallen, ja que així podrem valorar fins a quin punt participaven o no d'un mateix ambient monàstic.

ELS MONESTIRS DELS COMTATS CATALANS, UNA RECONSTRUCCIÓ TEÒRICA

Com he exposat anteriorment, les poques dades arqueològiques de què disposem deixen entreveure que l'estructura dels monestirs d'època carolíngia als comtats catalans era molt més similar a la dels d'abans de la conquesta islàmica que no pas als de finals del segle XI (Boto 2006). En altres paraules, tot sembla indicar que els diferents espais monàstics no estaven articulats com a parts d'un mateix edifici, sinó com a estructures exemptes més o menys distants les unes de les altres. Tenint en compte aquesta premissa, que no entra en contradicció amb les fonts consultades, articularé el present apartat fixant-me en cadascun d'aquests espais per separat.

L'església (o les esglésies) del cenobi

Els documents treballats, de manera directa o indirecta, indiquen que el punt central de tot conjunt monàstic era l'església. Dins seu reposaven les relíquies dels sants que es veneraven al monestir, a les quals es conferia un paper molt actiu dins de la societat com a intercessores davant de la divinitat (Geary 1990, 124-125). Era, per tant, l'espai sagrat per excel·lència i on es duïen a terme els principals actes litúrgics.

La importància d'aquests edificis es percep clarament en les donacions que beneficiaren els diferents cenobis estudiats, ja que algunes vegades anaven específicament destinades als espais de culte i no als centres en el seu conjunt. Ho veiem, per exemple, en la donació que Pròcul feu l'any 865 a la «domum sancti Clementi in monasterio Cotineto» (Ordeig 2020, doc. 47, 149-150); o, encara més clar, en la cessió d'una terra feta l'any 933 per Esperandéu a la «domum

sancti Clementi episcopi, cuius basilica est fundata in monasterio Cuteneto» (Ordeig 2020, doc. 276, 313).² A més, la terminologia utilitzada en aquestes citacions demostra que aquells espais centrals realment eren conceptualitzats com la residència dels sants que s'hi veneraven, motiu pel qual els documents gairebé sempre s'hi refereixen com a *domus* (Costa 2019, 156-160).

Entrant en qüestions més estructurals, sembla que molts cenobis, originalment, haurien tingut més d'una església. Això ho veiem molt clar en el cas del monestir de Ripoll, ja que s'han conservat les dotacions de tres de les seves esglésies: la de Santa Maria (Ordeig 1999, doc. 10, 74-76); la de Sant Pere (Ordeig 1999, doc. 16, 80-82) i la de Sant Salvador (Ordeig 1999, doc. 283, 262-263).³ A més, tenim referències indirectes de l'existència d'altres temples «qui sunt ad ipso monasterio», com el de Sant Miquel, el qual es beneficià, al costat de la ja citada església de Sant Pere, d'una donació l'any 933 (Ordeig 1999, doc. 393, 329-330). Per tant, tot indica que els grans conjunts monàstics revestien certa complexitat topogràfica i disposaven de diversos espais de culte, probablement amb funcions i graus de rellevància ben diferenciats (Gallego 2009).

Aquesta constatació no resulta sorprenent, ja que, per altres fonts, sabem que era habitual entre els grans monestirs de l'Imperi carolingi disposar de més d'un temple per poder satisfer les seves complexes pràctiques litúrgiques (Braunfels 1975, 48-56; Bully 2009, 257-290). A més, encara que la majoria presenten fàbriques posteriors a l'any mil,⁴ no resulta estrany trobar a la Catalunya actual cenobis amb més d'un temple associat, normalment perquè se'n va dedicar un a usos monàstics i l'altre a funcions parroquials. Aquest, precisament, és el cas de Ripoll, on encara avui es conserven els vestigis de dues de les esglésies citades: la monàstica de Santa Maria i la de Sant Pere, la qual acabà exercint com a parròquia de la vila (Pladevall 1987; Adell 1987).

El que ens permet demostrar la documentació consultada és que, en època carolíngia, seria un fenomen molt estès als comtats catalans, quelcom que l'arqueologia encara no ha aconseguit provar, i que el nombre d'esglésies per monestir seria bastant major que en moments posteriors. De fet, hi ha indicis per creure que molts d'aquests temples exempts s'acabaren integrant en un sol edifici més complex, a voltes convertits en altars, conseqüència del procés de monumentalització que molts cenobis catalans van viure a partir de finals del segle x i durant tot el segle xi. En altres paraules, a mesura que l'alta aristocràcia va anar donant suport a aquelles institucions i van propiciar l'enriquiment

2 He triat dos exemples del monestir urgel·lità de Sant Climent de Codinet que resulten paradigmàtics. Ara bé, també trobem fórmules similars en els fons d'altres cenobis dels comtats catalans, com Santa Maria d'Alaó (Abadal 1955a, doc. 61, 316-317), Santa Maria de Lavaix (Abadal 1955a, doc. 154, 362-363), Santa Cecília d'Elins (Ordeig 2020, doc. 334, 348-349), Sant Andreu de Trespunts (Ordeig 2020, doc. 406, 391), Santa Maria de Ripoll (Ordeig 1999, doc. 480, 387), Sant Miquel de Cuixà (Ponsich 2006, doc. 250, 262) o Sant Pere de Roda (Sobrequès, Riera, Rovira 2003, doc. 267, 245-246).

3 Casos similars els trobem al monestir d'Alaó, on les esglésies de Santa Maria i Sant Pere van ser consagrades amb un dia de diferència (Abadal 1955a, doc. 239, 411-412); i al de Sant Llorenç prop Bagà, on, a part de la dotació de la seva església monàstica (Ordeig 2020, doc. 718, 597-600), també s'ha conservat la de la parròquia de Sant Miquel, Santa Maria i Sant Pere, col·locada «sub iussione et subiectione monasterium» (Ordeig 2020, doc. 729, 607-609).

4 Una excepció destacable podria ser la de Sant Pere de Serrateix, una església situada a escassos 150 metres de l'església monàstica de Santa Maria i que, segons els estudis realitzats, conservaria suficients elements per poder-hi acreditar una primera fase del segle ix (Badia 2004, 289-291).

arquitectònic dels complexos monàstics (Adell i Riu-Barrera 1999, 185), sembla que es va tendir a concentrar tots els espais de culte, o almenys la majoria, en una sola església més gran i amb capacitat d'acollir més d'un altar.⁵

Una prova que donaria suport a aquesta hipòtesi la trobem en el cas del monestir pallarès de Sant Pere del Burgal. D'ell s'han conservat dos documents de mitjan segle x que deixen molt clara l'existència de múltiples espais de culte independents, ja que un parla de «ipsas ecclesias qui ibidem sunt fundatas, Sancti Mikahelis et Sancti Petri cum aliis sanctis» (Abadal 1955a, doc. 158, 365), i l'altre de les «ecclesias Sancti Petri et Sancti Michaelis et Sancti Joannis» (Abadal 1955a, doc. 162, 368). Al mateix temps, però, ens ha arribat una còpia espúria d'un d'aquests diplomes, elaborada a l'escriptori de Gerri vers l'any 1100 (Puig 1991a, 96-99), en què, quan s'esmenta el monestir, es parla només d'una primitiva església «sub ethereum claviguerum onorem sancti vocata Petri» i d'uns «altaria constructa ad honorem sancti archangeli Michaelis principis et sancti Iohannis virgo electus» (Puig 1991b, doc. XIV, 414-416). Això fa pensar que, entre els dos moments, possiblement quan es construí l'església romànica de Sant Pere del Burgal al segle xi (Adell 1993), es van fusionar els tres temples precedents, cosa que hauria fet caure als falsaris de Gerri en un petit anacronisme que els delata.⁶

Seguint amb la qüestió del nombre d'esglésies de cada monestir, cal cridar l'atenció sobre un últim tema. Generalment, quan parlen d'un cenobi, els documents ho fan com a institució, no com a edifici. En conseqüència, les esglésies que refereixen no havien de constituir necessàriament un mateix complex arquitectònic. De fet, ni tan sols havien de ser pròximes entre elles (Boto 2006, 161). Això ho veiem clarament en el cas del monestir d'Eixalada, fundat «in onore sancti Andree, sancti Petri, sancti Thome, sancti Iohannis vel sancti Germani» (Ponsich 2006, doc. 123, 167-168), ja que, per altres documents molt propers cronològicament (Ponsich 2006, doc. 125, 169-171), sabem que cada advocació corresponia a una església de la vall del Conflent: Sant Andreu d'Eixalada, Sant Pere de Serola, Sant Tomàs de Balaguer, Sant Joan d'Entrevalls i Sant Germà de Cuixà (Abadal 1955b, 143).⁷ Per tant, si bé és un tema que cal continuar treballant, tot indica que hi podia haver hagut monestirs multifocals amb més d'una seu, cadascuna de les quals devia tenir el seu clos i un nombre més o menys gran de comunitaris que hi residien, ni que fos només per servir l'església en qüestió.

Finalment, hem de parlar de la forma arquitectònica de tots aquests temples. Sobre aquesta qüestió, les fonts escrites ens donen molt poca informació i, quan ho fan, acostumen a ser referències retòriques a les quals podem conferir molt

5 Recordem que, a partir de mitjan segle x, si ens fixem en els principals monestirs dels comtats catalans, tals com Santa Maria de Ripoll, Sant Miquel de Cuixà, Sant Llorenç prop Bagà, Sant Pere de Roda i Sant Cugat del Vallès, ja trobem esglésies de proporcions més que notables, sovint amb diversos absis i altars en les seves capçaleres (Boto 2006, 162-187).

6 La mateixa constatació es pot fer pel cas del monestir de Gerri, ja que també tenim diversos documents que parlen en plural de les diverses «ecclesias, domus scilicet Sancte Marie virginis et domus Sancti Vincentii levite et domus Sancti Petri apostoli et Sancti Mikaelis, que sunt fundate in loco qui dicitur Gerreris, super flumen Nocarie» (Abadal 1955a, doc. 269, 426-427). Així mateix, també ens han arribat alguns falsos de finals del segle xi que ja no utilitzen el plural, sinó que parlen d'un sol *arcisterio* amb diversos *altaria* dedicats a santa Maria, sant Vicenç i sant Miquel (Puig 1991b, doc. III, 402-404).

7 És possible que Guifré el Pelós, originalment, hagués previst quelcom similar en el cas de Ripoll, ja que, quan apareix citat per primeres vegada (Ordeig 2020, doc. 73, 164-165), sembla que Santa Joan de les Abadesses formava part del mateix projecte monàstic (Gallego 2009, 27-29; Costa 2022, 35-39).

poca credibilitat. Aquest seria el cas, per exemple, de la famosa dotàlia de Sant Miquel de Cuixà de l'any 953, on se'ns indica que la vella «ecclesiolam parvulam, ex luta et lapidibus confectam» havia estat substituïda per un nou temple «edificavit eam mirifice ex calce e lapidibus et lignis» (Ponsich 2006, doc. 340, 320-322).⁸ En aquest punt, per tant, hem de basar-nos quasi exclusivament en les dades arqueològiques, que, com he apuntat anteriorment, també indiquen el pas d'uns edificis bastant senzills, sovint d'una sola nau coberta amb un encavallat de fusta, cap a altres complexos més monumentals que es començaren a bastir a mitjan segle x, sobretot per l'impuls dels primers llinatges comtals.

Aquesta mateixa vaguetat, per norma general, també la trobem quan les fonts d'arxiu parlen de la decoració interior dels temples, dels ornaments que hi havia i de la seva il·luminació. Així, per exemple, en la ja citada dotàlia de Cuixà, s'indica que aquell temple comptava amb certes lluminàries de cera, però només perquè el comte Sunifred va prometre costejar-les (Ponsich 2006, doc. 340, 320-322). Alguns documents, tanmateix, ens aporten referències interessants sobre aquests elements tan difícils de percebre a través del registre material. En aquest sentit, destaca l'excel·lent inventari de béns que es feu a Santa Maria de Ripoll després de la mort de l'abat Gutiscler l'any 979, ja que, a part de seixanta-cinc llibres i nombrosos teixits de gran luxe, s'indica que en aquell cenobi hi havia una creu d'or amb pedres precioses, dues creus d'argent, dues taules d'altar també de plata, un Evangeli amb cobertes d'or i pedres precioses, tres evangelis amb cobertes d'argent, tres calzes i patenes de plata, una cullera d'argent, quatre canelobres de plata, tres bacins d'or, quatre orsols, un calze i tres canadelles de peltre, dos encensers d'or i un de plata (Ordeig 1999, doc. 1288, 928-929).⁹

Evidentment, hom pot argumentar que el document anterior, en provenir d'un dels monestirs més rics i influents dels comtats catalans, és poc representatiu de la realitat que trobaríem a la resta de cenobis veïns. En aquest sentit, és cert que, com apuntà Joan Duran-Porta (2015a, 60-61), els ornaments d'or haurien estat a l'abast únicament de les catedrals i abadies més poderoses i properes als comtes. Ara bé, com recollí el mateix autor (Duran-Porta 2015b, 187-191), també trobem elements d'orfebreria com calzes, creus i taules d'altar, normalment d'argent o materials menys nobles, a altres esglésies i monestirs més petits. Així ho veiem, per exemple, en el cas de Santa Maria d'Amer, que va rebre una deixa testamentària per fer-hi una «tabula et cruce» l'any 987 (Sobrequès, Riera i Rovira 2003, doc. 506, 453-455); o en el del monestir troglodític de Sant Pere de les Maleses, on el comte Borrell I de Pallars deixà diversos béns «propter ipsa tabula de argento» (Abadal 1955a, doc. 320, 455-456). Per tant, sembla que, qui més qui menys, tots

8 Una referència similar la trobem a la dotàlia de Sant Esteve de Banyoles de l'any 957, on se'ns explica que aquella església, després d'haver estat reduïda a cendres per «nefandissimis paganis», va ser reconstruïda «a pavementum usque ad tegimen et calce et lapidibus dedolatis» (Sobrequès, Riera i Rovira 2003, doc. 325, 293-295), quelcom que, tot i la imprecisió del text, podria indicar que s'hi va erigir una volta de pedra. Així mateix, en el cas del monestir empordanès de Sant Quirze de Colera, també tenim una dotàlia que ens informa que la seva església va ser reformada l'any 935 mitjançant «caucibus et petris» (Sobrequès, Riera i Rovira 2003, doc. 234, 223-225).

9 S'ha conservat un altre inventari de tots els ornaments i objectes litúrgics custodiats «in aula vel sacratio» de Santa Maria de Ripoll l'any 1008 (Ordeig 2016, doc. 352, 114-116), el qual, tot i quedar fora del meu període d'estudi, ofereix elements interessants per comparar la situació entre ambdós moments.

els cenobis estudiats haurien comptat amb certa decoració moble per donar als seus espais de culte el luxe propi de la seva dignitat.

Arribats a aquest punt, malgrat l'escassetat de referències que la documentació d'arxiu aporta sobre les esglésies monàstiques altmedievals, podem concloure que l'anàlisi conjunta de totes les dades recollides permet fer-nos una idea bastant més acurada de la seva significació dins dels conjunts monàstics i de la seva materialitat. Així mateix, en plena sintonia amb els resultats aportats per l'arqueologia, hem recollit nombrosos indicis que, durant el període estudiat, ens trobaríem en un moment de transició en què els cenobis s'anaren dotant de temples cada vegada més monumentals i fastuosos. No hi ha dubte, per tant, que ha estat un exercici profitós.

El clos monàstic

A part d'una o més esglésies, qualsevol monestir requereix un recinte tancat que aculli els espais domèstics dels monjos; és a dir, el dormitori, el refector, la cuina, els cellers i tots els altres espais d'ús diari. Així ho prescriuen totes les regles monàstiques que s'han conservat, inclosa la de sant Benet, que, a part d'incidir a títol teòric en la separació dels monjos respecte al món, ordena l'elecció d'un porter per vetllar que aquest allunyament també sigui físic (Benedictus 1997, cap. LXVI).

No hi ha motius per dubtar de l'existència d'aquests recintes entorn dels monestirs dels comtats catalans altmedievals. De fet, segurament en seria un exemple el «*curtili in quo monachi ibidem Deo famulantes labores manuum exercere videntur vel in quo res illorum consistunt*» que apareix citat com a part de la cel·la de Sant Climent de Peralta en un privilegi concedit per Carles el Calb a la catedral de Girona l'any 844 (Abadal 1926-1950, 125-130). Ara bé, són espais extremament mal documentats a les fonts d'arxiu, ja que, en formar part integral del nucli monàstic, no estaven sotmesos a processos de compra o donació, les accions que tenim més ben registrades. Així mateix, a diferència de les esglésies, les reformes que s'hi feien no anaven acompanyades de celebracions pomposes que deixessin un testimoni escrit, com en el cas de les consagracions. En conseqüència, estudiar la seva materialitat i la seva topografia a través de la documentació consultada és una tasca gairebé impossible.

El nostre desconeixement arriba fins al punt que ni tan sols podem afirmar si es tractava d'un recinte petit, annex a l'església monàstica d'una manera similar als claustres posteriors; o si, per contra, com proposà Isidro G. Bango (2007, 196-212) per al cas dels monestirs hispànics, ocupava la totalitat de l'atri de l'església i incloïa el temple principal al seu interior. Això tindria implicacions importants, ja que ens obligaria a replantejar la porositat entre el monestir interior i l'exterior. No oblidem que, d'acord amb els cerimonials que s'hi celebraven en ocasions especials, les fonts ens indiquen que les esglésies monàstiques, si no sempre, sovint, s'obrien al conjunt de la societat. Ho veiem, per exemple, en el cas de la consagració de l'església de Santa Maria de Ripoll de l'any 977, en la qual, a

part de diversos religiosos, els comtes de Barcelona i els de Cerdanya-Besalú, hi va participar una multitud de persones laiques d'«utriusque conditionis et sexus» (Ordeig 1999, doc. 1242, 893-895). Per tant, cal aprofundir arqueològicament en l'estudi dels closos monàstics, ja que poden ajudar-nos a copsar millor l'ideal de monestir d'època carolíngia i veure com s'entenia en aquell període l'aïllament que totes les regles tardoantigues prescrivien.

Unes de les poques dades extretes de la documentació d'arxiu que permeten reflexionar sobre els espais domèstics dels monestirs altmedievals són les relatives a la mida de les seves comunitats. En aquest sentit, tot i que les llistes de monjos que apareixen en les fonts consultades acostumen a ser parcials, tenim alguns diplomes excepcionals en què es consigna el nom de, si no tots, bona part dels monjos d'un cenobi. Aquest és el cas, per exemple, d'un dels documents fundacionals de Sant Climent de Codinet de l'any 840, en què apareixen llistats nou comunitaris (Ordeig 2020, doc. 22, 128-129); de l'acta d'elecció de l'abat Teodoric de Sant Pere de Camprodon del 962, firmada per 21 monjos (Sobrequés, Riera, Rovira 2003, doc. 351, 316-318); o de la de l'abat Emili de Santa Maria de Serrateix del 993, sancionada per onze religiosos (Ordeig 2020, doc. 808, 667-668). Finalment, a través de les firmes en algunes transaccions especialment significades, també sabem que el monestir d'Arles tenia un mínim de 24 comunitaris l'any 934 (Ponsich 2006, doc. 238, 254-256), que Ripoll en tenia 42 o més el 957 (Ordeig 1999, doc. 790, 602-603), que Sant Pol de Mar en tenia un mínim de tretze el 978 (Baiges i Puig 2019, doc. 692, 645-646), i que, el 991, la comunitat de Cuixà estava conformada per quaranta monjos o més (Ponsich 2006, doc. 604, 481-482).

Les referències predites ens porten indefectiblement a concloure que les comunitats monàstiques dels comtats catalans altmedievals eren molt heterogènies. Això, de fet, coincideix amb el que mostra l'arqueologia, ja que, si assumim que els edificis rectangulars que han aparegut en els pocs monestirs de l'època excavats en extensió corresponien als espais residencials i d'ús quotidià del clos monàstic (Adell i Riu-Barrera 1999, 177-185), veiem també aquestes diferències. No oblidem, per exemple, l'enorme distància que hi ha entre les primeres fases de Sant Pere de Roda i Sant Llorenç prop Bagà, quan eren poc més que uns ermitatges, respecte a les de finals del segle x, quan ja disposaven d'una casa de monjos de certa entitat (Adell et al. 1997; López, Caixal i Vila 2007, 591-595). Així mateix, cal tenir present l'exemple del petit monestir de Sant Pere de Graudescales, on l'edifici monàstic del segle x, si s'ha identificat correctament, presenta unes formes gairebé idèntiques a les d'un mas altmedieval, amb espai per a tres o quatre comunitaris (Padilla 1981, 201-208).

Respecte als tancaments del clos monàstic pròpiament dits, ni les fonts escrites ni les arqueològiques ens aporten dades concloents. Ara bé, hi ha indicis que cal tenir en compte i que, fins i tot, podrien indicar certa fortificació d'aquests espais. En aquest sentit, és interessant recordar els basaments de possibles torres d'època altmedieval localitzats a Sant Benet de Bages i Santa Maria de Serrateix (Abella 2009, 77-78; Subiranas i Vila 2012, 26; Badia 2004, 96-98), així com també la curiosa menció de Sant Joan de les Abadesses com a «kastro monasterii»

l'any 914 (Ordeig 1999, doc. 133, 168). Per tant, tot i que encara som molt lluny de poder demostrar aquesta hipòtesi, sent potser agosarat fins i tot formular-la sobre la base dels indicis actuals, crec que és interessant tenir present aquesta possibilitat a l'hora d'emprendre futures intervencions arqueològiques en entorns monàstics d'època altmedieval. Al final, sovint estaven emplaçats molt a prop de la frontera i sotmesos a nombrosos perills.

Com veiem, avui, l'espai de vida dels monjos continua sent el menys conegut dels monestirs altmedievals. Tot i així, l'explotació conjunta de les fonts escrites i del registre material ofereix elements de reflexió interessants que caldrà seguir treballant, sobretot a través de l'arqueologia. Només així podrem avançar en el coneixement d'aquests espais de vida monàstica, fins ara marginat en pro dels llocs de culte.

El cementiri monàstic

Els cementiris dels monestirs altmedievals, ben testimoniats tant a nivell arqueològic com documental, constitueixen uns espais singulars. Gràcies als estudis realitzats, sabem que la majoria dels enterraments es feien a l'exterior de les esglésies, però a tocar dels seus murs (Bango 1992, 94-106; Boto 2006, 188-190). Per tant, si no formaven part directament del clos monàstic, serien molt a prop seu. Ara bé, conceptualment, marcaven un espai de contacte entre el monestir interior i l'exterior, ja que tenim referències més que suficients per saber que el seu ús no estava reservat únicament als membres de la comunitat, sinó també als seus patrons, promotors i veïns.

No tindria sentit, per freqüent, recollir totes les referències que ens brinden les fonts a persones que demanaren ser sebollides en un o altre monestir. Són ben coneguts el cas de Sal·la, fundador de Sant Benet de Bages, que va ser inhumat «in sarcophago ex lapillo procavaco iuxta aedem atrii» (Ordeig 1999, doc. 1127, 816-820), i de bona part dels membres del casal de Barcelona, que, com reiterà el comte-bisbe Miró Bonfill en diverses ocasions (Sobrequés, Riera, Rovira 2003, doc. 333, 302-303; 2003, doc. 453, 409-413), volgueren ser sepultats majoritàriament al monestir de Ripoll, segons els estudis de Concepció Peig (2013, 18-32), davant les portes del seu temple. Ara bé, la documentació ens deixa clar que no seria només una prerrogativa dels grans patrons, ja fossin comtes o magnats com Sal·la, sinó d'un sector més ampli de la societat, com prova la donació d'una peça de terra feta a mitjan segle x al monestir femení de Sant Joan de les Abadesses pels esposos Recared i Singil·la, els quals demanaren a canvi ser enterrats «in eius cimiterio» (Ordeig 1999, doc. 620, 481-482).

Aquesta voluntat, si tenim en compte la importància dels cenobis com a centres d'intercessió i memòria dins de l'imaginari altmedieval (Costa 2019, 91-105), no resulta gens sorprenent. Ara bé, de nou, ens obliga a reflexionar sobre l'aïllament real de les comunitats monàstiques respecte al seu entorn social.

El monestir exterior

Anteriorment, he parlat de les esglésies i dels cementiris com a nexes entre el monestir interior i l'exterior. A continuació, vull aprofundir en aquells espais que no sabem si estaven dins del propi clos monàstic —desdibuixant-lo encara de manera més notable—, en un recinte a part o repartits per l'entorn del cenobi, però que tenien una manifesta vocació d'acollida i d'obertura al món. Així mateix, em referiré a les principals estructures que, indirectament, els centres monàstics atragueren al seu voltant. Tot això configura el que, a títol conceptual, es pot denominar el monestir exterior.

El primer element sobre el qual vull cridar l'atenció són els espais oberts que existien entorn dels cenobis i que, com una prefiguració de les places de l'església actuals, servien com a lloc de socialització. Aquests estan ben documentats al voltant de les esglésies seculares, on els atris i els pòrtics, a part d'exercir algunes funcions litúrgiques i de caràcter religiós, constituïen importants espais de reunió i esbarjo per a la població local (Bango 1975, 179-186). Ara bé, també els documentem al costat dels monestirs i, sense anar més lluny, l'any 879, en el marc d'un judici per restituir l'arxiu de Sant Andreu d'Eixalada, destruït per una avinguda del riu Tet, un grup de laics va jurar que havia vist i sentit llegir aquells documents per l'abat Baró «in locum Exalata, ante domum Sancti Andree, apostoli Christi, et in placitos laicales» (Ponsich 2006, doc. 120, 163-164). No hi ha dubte, per tant, que els monestirs eren un pol d'atracció social i que els espais oberts davant de les seves portes es convertiren en llocs de reunió i trobada, potser inclús d'intercanvi si situem allà el *mercatum* que apareix associat al monestir de Ripoll en un precepte reial del 938 (Abadal 1926-1950, 159-165).

Molt vinculat amb aquesta presència laical entorn dels cenobis, hem de recordar que l'hospitalitat era una praxi molt important per totes les regles monàstiques. De fet, la de sant Benet insisteix en la idea que tots els forasters han de ser acollits com el Crist i rebre els màxims honors possibles (Benedictus 1997, cap. LIII). Així doncs, tots els monestirs havien de tenir algun espai més o menys complex on hostatjar els pelegrins i els pobres que arribaven a les seves portes. La forma i la ubicació exacta d'aquests hospicis ens són desconegudes, però sí que trobem algunes referències documentals que n'acrediten l'existència als comtats catalans. Ho veiem, per exemple, en el precepte que Lluís el Pietós donà a l'abat Mercoral de Banyoles l'any 822, en el qual s'explica que el seu fundador, a part de construir l'església de Sant Esteve i les habitacions dels monjos, va edificar un *receptacula pauperum* (Abadal 1926-1950, 45-47); o en la donació que el comte Sunifred II de Cerdanya feu al monestir de Cuixà el 961 «in elemosinis ospitum, peregrinorum (et) pauperum» (Ponsich 2006, doc. 418, 368-370).

Els pobres i els pelegrins, però, no eren els únics visitants que rebien els monestirs. Els documents consultats provenen que comtes, bisbes i altres membres de les elits també hi podien fer estada. Així, per exemple, sabem que l'any 968 el comte Gausfred d'Empúries, el seu fill Sunyer, el bisbe Arnulf de Girona, els vescomtes Oruç de Rosselló i Adalbert d'Empúries, junt amb molts altres *bonorum hominum*, celebraren la festa de Sant Pere al monestir de Roda (Sobrequés, Riera i Rovira

2003, doc. 391, 351-353).¹⁰ La regla, en principi, no fa cap distinció entre el tipus d'hoste. Ara bé, com mostren les gloses que li feren a mitjan segle IX els monjos Hildemar de Corbie (Hildemarus 1880, cap. LIII, 502) i Smaragde de Saint-Mihiel (Smaragdus 1851, cap. LII, col. 890), ràpidament es plantejà que cada persona havia de rebre els honors que li corresponien per la seva condició social. Per tant, cal creure que les grans abadies, especialment aquelles de promoció comtal, disposarien de certs espais significats per acollir els hostes més rellevants, si bé res no fa pensar que poguessin assimilar-se als vertaders palaus que trobem annexos als grans monestirs reials com l'excavat a San Vincenzo al Volturno (Hodges, Gibson i Mitchell 1997, 251-265).

A part d'aquests grups mòbils, tenim constància que, entorn dels cenobis altmedievals dels comtats catalans, també hi vivien algunes persones de manera estable. Penso, per exemple, en les *devotae* i les *deodictae* que documentem a prop d'alguns monestirs, no necessàriament femenins, i que, tot i viure amb unes lògiques pròpies, aparentment desvinculades de tota institució regular, potser se servien dels seus espais de culte i de la cura pastoral dels seus monjos (Costa 2020). Incloc també aquí els eremites que podien pivotar al voltant dels cenobis i als quals es podia referir el bisbe Guisad d'Urgell quan, l'any 960, encomanà a l'abat Bel·ló de Sant Pere de Graudescales «omnes fratres ibidem Deo famulantes, tam in isto monasterio quam in suis cellulis» (Ordeig 2020, doc. 498, 449-452). No oblidem, en aquest sentit, que al costat de molts monestirs, tals com Sant Pere del Burgal (Casanovas 1980, 13-14) o Sant Llorenç prop Bagà (Riu 1983b; Bolós i Pagès 1985, 303-304), s'han conservat diverses coves artificials que, si bé podrien indicar un precedent eremític a la vida cenobítica posterior, també podrien haver tingut un ús contemporani com a espais ascètics on dur a terme retirs espirituals durant el dia o determinades èpoques de l'any.¹¹

Fora d'aquests religiosos també hi havia laics vivint entorn dels cenobis. Un grup important el devien constituir les persones que, segurament en busca de protecció en la vellesa o davant d'alguna altra dificultat, havien cedit els seus béns a un monestir a canvi que aquest garantís la seva subsistència (Costa 2019, 109-112). En el cas dels comtats catalans, aquesta realitat no està tan ben acreditada com a altres punts del nord-oest peninsular (Andrade 2012, 312-317), però tenim alguns diplomes que ens ho fan pensar com, per exemple, la donació per la qual una tal Valdebonça es va encomanar a si mateixa al monestir masculí d'Alaó l'any 866 (Abadal 1955a, doc. 59, 315-316).¹² Igualment, no podem oblidar la presència d'esclaus a la majoria d'abadies altmedievals, ja que, en documents com la dotàlia de Sant Joan de les Abadesses (Ordeig 1999, doc. 8, 71-72), apareixen habitualment entre els seus béns. Per tant, els conjunts monàstics havien de tenir cert espai destinat a acollir aquests grups socials que, sumats a la resta de servents

10 Un altre exemple similar el trobem al monestir de Sant Cugat del Vallès, on, l'any 996, acudí la comitiva del comte de Barcelona, que també incloïa el bisbe d'aquella ciutat i molts altres prohoms, per celebrar la festivitat del seu patró (Ordeig 1999, doc. 1736, 1232-1234).

11 En aquest sentit, resulta interessant el paral·lel que encara ofereixen avui en dia les obertures a la roca que hi ha a l'entorn del monestir etiòp de Lalibela. Agraïxo aquesta informació a la Dra. Blanca Garí, qui va poder visitar aquell indret abans de l'actual massificació turística (Garí 2011, 41-43).

12 Un altre exemple similar és la donació que el prevere Gaudilà i els esposos Dató i Espaneleva van fer al mateix monestir d'Alaó l'any 874, ja que cediren els béns «in obediencia monachorum cum nos matipso» (Abadal 1955a, doc. 71, 322).

lliures dedicats a l'explotació del seu alou central (Fortún 2002, 212), bé podien configurar un mínim assentament laic vinculat al cenobi.

Finalment, en parlar del monestir exterior, no podem oblidar que, més enllà de terres de cultiu en les quals no entraré, també disposarien en el seu entorn immediat d'alguns espais de producció i zones d'estabulació. Aquestes últimes són especialment difícils de documentar en les fonts d'arxiu treballades. Ara bé, tenint en compte els vincles que molts cenobis tenien amb la ramaderia (Bolòs 2000), així com la presència del càrrec de bestiar en alguns d'ells (Abadal 1955a, doc. 19, 290-291), es fa evident que requerien algunes infraestructures vinculades a aquesta pràctica econòmica.

VALORACIÓ FINAL

Arribats a aquest punt, m'agradaria acabar remetent-me a la imatge del monestir carolingi ideal que mostra el plànol de Sankt Gallen, dibuixat a principis del segle IX a la regió central de l'Imperi (Constable 2009). Aquest document, com és ben sabut, no reflecteix la planta de cap cenobi en concret, sinó que és el resultat d'un exercici d'especulació religiosa que buscava representar el marc arquitectònic més adequat per al desenvolupament de la vida monàstica. Ara bé, em permet concloure que, des d'un punt de vista conceptual, els monestirs altmedievals dels comtats catalans presenten la seva mateixa estructura i participen d'un ideal monàstic comú.

Fixem-nos en els punts de contacte. Tant el plànol de Sankt Gallen com la majoria dels cenobis estudiats en aquest article disposen d'una església central, al voltant de la qual s'articula tot el conjunt, alhora que també hi ha altres temples secundaris, cadascun amb la seva funció especialitzada. A més, tenen un espai tancat, més o menys aïllat, on viuen els monjos; així com un monestir exterior obert al món que, en el cas del plànol de Sankt Gallen, ni tan sols està separat d'aquest per un simple mur. Allà trobem espais d'acollida per a rics i pobres, tallers artesanals, tancats per al bestiar i zones de cultiu. La idea, per tant, és la mateixa: tots són monestirs dedicats a la pregària i a l'asceti individual dels monjos, però alhora oberts a una societat de la qual participen des d'un punt de vista politicosocial, econòmic, cultural i religiós.

La diferència més evident rau en la seva materialitat; és a dir, en la manera com aquest ideal es va plasmar a títol arquitectònic. En aquest sentit, tot indica que els monestirs dels comtats catalans serien molt lluny del model reticular que mostra el plànol de Sankt Gallen i que progressivament s'anava difonent a l'interior de l'Imperi carolingi (Braunfels 1975, 43-56). De fet, malgrat que he pogut definir uns espais comuns que amb més o menys entitat serien presents a tots els cenobis, probablement la seva disposició topogràfica era molt heterogènia. Tanmateix, com apuntava al principi d'aquest treball, encara ens falta molt per saber amb precisió com eren els monestirs d'aquest període al sud dels Pirineus i poder

afirmar amb rotunditat si, entre ells, existien tendències i models compartits, ja fos per cronologia o ubicació geogràfica.

Amb el present article espero haver aportat el meu petit gra de sorra al coneixement de la materialitat d'aquests importants centres de vida monàstica. Fet l'exercici, crec que la documentació d'arxiu realment m'ha permès recopilar un seguit de dades que ajuden a conèixer els seus espais i entendre com l'ideal monàstic d'època carolíngia es va plasmar als comtats catalans. Ara bé, qualsevol resposta definitiva només pot arribar de la mà de l'arqueologia i, paradoxalment, de les intervencions realitzades no a les grans abadies, sinó a aquells monestirs més petits i efímers que, en no haver tingut continuïtat, poden conservar una estratigrafia menys alterada per a l'època altmedieval.

Tant de bo, en el futur, aquests petits centres monàstics, fins ara oblidats, en molts casos emplaçats en territoris profundament despoblats, captin l'atenció de la recerca arqueològica i comencin a aportar noves dades sobre el tema aquí discutit. El millor final per a aquest article seria que, d'aquí a uns pocs anys, es pugui reescriure de nou, no només des de les fonts escrites, sinó també des de les arqueològiques.

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL I DE VINYALS, R. 1926-1950, *Catalunya Carolíngia. Vol. II: Els diplomes carolingis a Catalunya*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans,.
- ABADAL I DE VINYALS, R. 1955a, *Catalunya Carolíngia. Vol. III: Els comtats de Pallars i Ribagorça*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ABADAL I DE VINYALS, R. 1955b, Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà, *Analecta Montserratensis*, 8, 125-337.
- ABELLA VILLAR, P. 2009, Mutaciones arquitectónicas en el monasterio de Sant Benet de Bages (siglos X-XIII), *Els monestirs benedictins a l'antic comtat de Besalú*, Besalú: Amics de Besalú i el seu Comtat, 69-93.
- ADELL GISBERT, J. A. 1987, Sant Pere de Ripoll. Arquitectura, *Catalunya Romànica. Vol. X: El Ripollès*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 338.
- ADELL GISBERT, J. A. 1993, Sant Pere del Burgal. Arquitectura, *Catalunya Romànica. Vol. XV: El Pallars*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 253-255.
- ADELL GISBERT, J. A., LLINÀS POL, J., MATARÓ PLADELASALA, M., RIU-BARRERA, E., SAGRERA ARADILLA, J. 1997, Sant Pere de Rodes (Catalunya). La cel·la i el primer monestir (s. IX-XI), *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 38, 1415-1443.
- ADELL GISBERT, J. A., RIU-BARRERA, E. 1999, La configuració arquitectònica dels monestirs: dels orígens a l'any mil, MIQUEL, M., SALA,

- M. (dirs), *Temps de monestirs: Els monestirs catalans entorn l'any mil*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura; Pòrtic, 168-185.
- ANDRADE CERNADAS, J. M. 2012, Asilos monásticos: vejez y mundo cenobítico en el noroeste hispánico entre los siglos IX al XI, ARÍZAGA, B., MARIÑO, D., Díez, C., PEÑA, E., SOLÓRZANO, J. A., GUIJARRO, S., AÑÍBARRO, J. (dirs), *Mundos medievales: espacios, sociedades y poder. Vol I*, Santander: Ediciones de la Universidad de Cantabria, 311-324.
- ARTIGUES CONESA, P. L. 2002, El monestir de Sant Cugat del Vallès. Els antecedents arqueològics i la seva configuració com a cenobi (segle I dC - segle XI), *La butlla de Silvestre II al monestir de Sant Cugat. Commemoració del mil·lenari (1002-2002)*, Sant Cugat del Vallès: Ajuntament de Sant Cugat, 27-39.
- ARTIGUES CONESA, P. L. 2003, El monestir de Sant Cugat del Vallès. L'evolució arquitectònica a partir de l'arqueologia, *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, [S.l.]: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 18-28.
- ARTIGUES CONESA, P. L., BLASCO ARASANZ, M., RIU-BARRERA, E., SARDÀ VILARDAGA, M. 1997, La fortalesa romana, la basílica i el monestir de Sant Cugat del Vallès o d'Octavià (Catalunya). Les excavacions de 1993-1995, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 37, 1081-1115.
- BADIA MASGRAU, J. M. 2004, *El monestir de Santa Maria de Serrateix. Més de mil anys arrelat al territori*, Serrateix: Patronat d'Amics de Serrateix; Sant Vicenç de Castellet: El Farell.
- BAIGES JARDÍ, I.; PUIG USTRELL, P. 2019, *Catalunya Carolíngia. Vol. VII: El comtat de Barcelona*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BANGO TORVISO, I. G. 1975, Atrio y pórtico en el románico español. Concepto y finalidad cívico-litúrgica, *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, 40-41, 175-188.
- BANGO TORVISO, I. G. 1992, El espacio para enterramientos privilegiados en la arquitectura medieval española, *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte*, 4, 93-132.
- BANGO TORVISO, I. G. 1999, El monasterio hispano. Los textos como aproximación a su topografía y a la función de sus dependencias, LACARRA, M. (coord), *Los monasterios aragoneses*, Saragossa: Institución Fernando el Católico (C.S.I.C.), 7-24.
- BANGO TORVISO, I. G. 2007, La imagen del monasterio hispano. Algunas reflexiones sobre su estructura y significado, RUIZ DE LA PEÑA, J. I. (dir), *El monacato en los reinos de León y Castilla (siglos VII-XIII)*, Ávila: Fundación Sánchez-Albornoz, 173-212.
- BENEDICTUS. 1997, *La Regla dels Monjos*, SELLA, V. (ed), Barcelona: Fundació Bernat Metge.

- BLASCO ARASANZ, M. 1999, Sant Cugat del Vallès. La configuració del monestir i els seus precedents, *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, Barcelona: Diputació de Barcelona; Museu Nacional d'Art de Catalunya, 228-231.
- BOLÒS MASCLANS, J. 2000, Dominis monàstics i organització del territori a l'Edat Mitjana, *Territori i societat a l'Edat Mitjana*, 3, 127-165.
- BOLÒS MASCLANS, J., PAGÈS PARETAS, M. 1985, Coves o ermitoris de Sant Llorenç prop Bagà, *Catalunya Romànica. Vol. XII: El Berguedà*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 303-304.
- BOTO VARELA, G. 2006, Topografía de los monasterios de la Marca de Hispania (ca.800 - ca.1030), GARCÍA DE CORTÁZAR, J. A., TEJA, R. (dirs), *Monjes y monasterios hispanos en la Alta Edad Media*, Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 147-204.
- BOTO VARELA, G. 2017, Building Monastic Cloisters in the Iberian Peninsula (8th-11th Centuries): Regular Layouts and Functional Organization, *Hortus Artium Medievalium*, 23, 222-239.
- BRAUNFELS, W. 1975, *Arquitectura monacal en Occidente*, Barcelona: Barral.
- BULLY, S. 2009, Archéologie des premiers monastères dans le Centre-Est de la France. Conditions d'implantation et de diffusion, topographie historique et organisation, *Bulletin du Centre d'Études Médiévales d'Auxerre*, 13, 257-290.
- CASANOVAS BOIXEREU, X. 1980, *El monestir romànic de Sant Pere del Burgal*, Lleida: Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Lleida.
- CONSTABLE, G. 2009, Carolingian Monasticism as Seen in the Plan of St Gall, *Le Monde Carolingien: Bilan, perspectives, champs de recherches*, Turnhout: Brepols Publishers, 199-217.
- COSTA-BADIA, X. 2019, *Paisatges monàstics. El monacat alt-medieval als comtats catalans (segles IX-X)*, (tesi doctoral), Universitat de Barcelona, Barcelona.
- COSTA-BADIA, X. 2020, La religiositat femenina no reglada als comtats catalans dels segles IX i X: una aproximació territorial i a les seves relacions en xarxa, *SV MMA*, 15, 35-54.
- COSTA-BADIA, X. 2022, *Poder, religió i territori. Una nova mirada als orígens del monacat al Ripollès (segles IX-X)*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.
- DURAN-PORTA, J. 2015a, *L'orfebreria romànica a Catalunya (950-1250). Vol. I: Estudi*, (tesi doctoral), Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- DURAN-PORTA, J. 2015b, *L'orfebreria romànica a Catalunya (950-1250). Vol. II: Catàleg i repertoris*, (tesi doctoral), Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- FORTÚN PÉREZ DE CIRIZA, L. J. 2002, El señorío monástico altomedieval como espacio de poder, DE LA IGLESIA, J. I., MARTÍN, J. L. (dirs), *Los*

- espacios de poder en la España medieval. XII Semana de Estudios Medievales*, Logroño: Instituto de Estudios Riojanos, 181-243.
- GALLEGO AGUILERA, N. 2009, Els reflexos d'un mirall. Definició arquitectònica i funcional dels monestirs benedictins carolingis dins la tradició dels grups episcopals tardoantics, *Els monestirs benedictins a l'antic comtat de Besalú*, Besalú: Amics de Besalú i el seu Comtat, 13-33.
- GARÍ DE AGUILERA, B. 2011, *Fragmentos de Etiopía*, Calafell: Llibres de Matrícula.
- GEARY, P. J. 1990, *Furta Sacra: Thefts of Relics in the Central Middle Ages*, Rev. ed., Princeton: Princeton University Press.
- GONZÁLEZ GARCÍA, R. 2018, Els paraments dels murs del claustre del monestir de Santa Maria de Ripoll, *Clastrum: Claustre medieval de Santa Maria de Ripoll*, Ripoll: Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, 75-92.
- HILDEMARUS. 1880, *Expositio Regulae ab Hildemaro tradita et nunc primum typis mandata*, MITTERMÜLLER, R. (ed), Regensburg: Pustet.
- HODGES, R., GIBSON, S., MITCHELL, J. 1997, The Making of a Monastic City. The Architecture of San Vincenzo al Volturno in the Ninth Century, *Papers of the British School at Rome*, 65, 233-286.
- LÓPEZ MULLOR, A., CAIXAL MATA, A., VILA CARABASA, J. M. 2007, El recinte medieval del monestir de Sant Llorenç prop Bagà (Guardiola de Berguedà). Campanyes arqueològiques dels anys 2000-2004, MIQUEL, M., VILA, J. M. (dirs), *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sabadell: Ajuntament de Sabadell; Barcelona: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval; Generalitat de Catalunya, 585-604.
- LÓPEZ QUIROGA, J. 2016, Monasterios altomedievales hispanos. Lugares de emplazamiento y ordenación de sus espacios, GARCÍA DE CORTÁZAR, J. A., TEJA, R. (dirs), *Los monasterios medievales en sus emplazamientos: lugares de memoria de lo sagrado*, Aguilar de Campoo: Fundación Santa María la Real. Centro de Estudios del Románico, 65-99.
- MACIEL, M. J. P. 1998, *As "Regulae Monachorum" e a arquitectura dos mosteiros na Antiguidade Tardia*, Porto: Centro de Estudos de Ciências Humanas.
- MARTÍNEZ TEJERA, A. M. 1998, Los monasterios hispanos (siglos V-VII): una aproximación a su arquitectura a través de las fuentes literarias, *Arqueología, Paleontología y Etnografía*, 4, 115-126.
- MARTÍNEZ TEJERA, A. M. 2007, El hábitat 'cenobítico' en Hispania. Organización y dependencias de un espacio elitista en la Antigüedad Tardía y Alta Edad Media (siglos V-X), LÓPEZ, J., MARTÍNEZ, A. M., MORÍN, J. (dirs), *Monasteria et Territoria. Elites, edilicia y territorio en el Mediterraneo medieval (siglos V-XI)*, Oxford: BAR Publishing, 19-76.

- MARTÍNEZ TEJERA, A. M. 2017, La organización de los monasterios hispanos en la Alta Edad Media (ss. IX-X): los espacios de la 'aldea espiritual', *Hortus Artium Medievalium*, 23, 1, 199-221.
- MILLARES CARLO, A. 1999, *Corpus de códices visigóticos*. Las Palmas de Gran Canaria: Universidad de Educación a Distancia.
- MORENO MARTÍN, F. J. 2011, *La arquitectura monástica hispana entre la Tardoantigüedad y la Alta Edad Media*, Oxford: BAR Publishing.
- ORDEIG MATA, R. 1999, *Catalunya Carolíngia. Vol. IV: Els comtats d'Osona i Manresa*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ORDEIG MATA, R. 2016, *Diplomatari del monestir de Ripoll (segle XI)*, Vic: Estudis Històrics.
- ORDEIG MATA, R. 2020, *Catalunya Carolíngia. Vol. VIII: Els comtats d'Urgell, Cerdanya i Berga*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- PADILLA LAPUENTE, J. I. 1981, Aportación al estudio de la estructura económica de un monasterio altomedieval. Un prototipo: Sant Pere de Grau d'Escalles, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 1, 197-224.
- PEIG GINABREDA, C. 2013, L'espai arquitectònic i la seva funció: les portes a l'església monàstica de Santa Maria de Ripoll i la seva funció funerària als segles IX-XII, *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 2011-2012, 1-53.
- PLADEVALL FONT, A. 1987, Sant Pere de Ripoll. Història, *Catalunya Romànica. Vol. X: El Ripollès*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 335-338.
- PONSICH, P. 2006, *Catalunya Carolíngia. Vol. VI: Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- PUIG FERRETÉ, I. M. 1991a, *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV). Vol. I: Estudi històric*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- PUIG FERRETÉ, I. M. 1991b, *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV). Vol. II: Col·lecció diplomàtica*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- RIU-BARRERA, E. 2000a, Arqueologia i història de l'antic monestir de Sant Cugat d'Octavià o del Vallès i dels establiments que el precediren, *Actes de la XLII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, Sant Cugat del Vallès: Arxiu Nacional de Catalunya, 33-50.
- RIU-BARRERA, E. 2000b, Implantació territorial i forma arquitectònica dels monestirs de la Catalunya comtal (s. IX-XI), *Actes del 1r. Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya*, [Barcelona]: Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval, 294-307.
- RIU RIU, M. 1983a, El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes, i la seva rotonda, *Urgellia*, 6, 245-284.
- RIU RIU, M. 1983b, L'eremitisme entorn de Sant Llorenç prop Bagà, *L'Erol*, 5, 17-18.

- RIU RIU, M. 1985, El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes. Segona part: excavacions arqueològiques, *Urgellia*, 7, 221-279.
- RIU RIU, M. 1987, El monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes. Tercera part: darreres campanyes d'excavacions arqueològiques i conclusions generals, *Urgellia*, 8, 151-210.
- SALES CARBONELL, J. 2014, El Bovalar (Serós, Lleida). ¿Un monasterio productor de pergamino en la Hispania visigoda?, *Rivista di Archeologia Cristiana*, 90, 423-464.
- SALES CARBONELL, J., BUENACASA PÉREZ, C. 2018, *In unum estis congregati. Arqueologia del primer monacat cristià (segles IV-VII dC)*, Barcelona: Societat Catalana d'Arqueologia.
- SANCHO PLANAS, M. 2021, La montaña como alternativa para las comunidades monásticas de la Temprana Edad Media. El caso de Santa Cecília dels Altimiris (Prepirineo leridano), MARTIN, C., LARREA, J. J. (dirs), *Nouvelles chartes visigothiques du monastère pyrénéen d'Asán*, Bordeaux: Ausonius Éditions, 159-183.
- SANCHO PLANAS, M., ALEGRÍA TEJEDOR, W. 2017, Propuesta de contextualización del yacimiento tardoantiguo y altomedieval de Els Altimiris (Prepirineo leridano) siglos V-IX, *Archeologia Medievale*, 44, 155-170.
- SMARAGDUS. 1851, Expositio in Regulam Sancti Benedicti, MIGNE, J. P. (ed), *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina. Vol. 102: Smaragdi abbatis monasterii Sancti Michaelis Viridunensis opera omnia ex variis editionibus nunc primum in unum collecta*, París: J. P. Migne editorem, 689-932.
- SOBREQUÉS VIDAL, S., RIERA VIADER, S., ROVIRA SOLÀ, M. 2003, *Catalunya Carolíngia. Vol. V: Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SUBIRANAS FÀBREGAS, C., VILA FÀBREGAS, G. 2012, El monestir de Sant Benet de Bages, *Dovella*, 109, 25-30.

